

OSMANLI VE TÜRKiYE CUMHURİYETİ DEVLETİ ÇOCUK YETİŞTİRME
POLİTİKALARINDA “DARÜ’Ő-ŞAFAKA, DAR’ÜL-ACEZE, DAR’ÜL-HAYR VE
DAR’ÜL-EYTAM” KURUMLARININ YERİ

Doç. Dr. Hülya ÖZTÜRK¹
Dr. Öğr. Üyesi Atiye EMİROĞLU²

ÖZET

Tarih boyunca devletler, bekalarını sürdürülebilmek amacıyla savaş, barış, askeri ve ekonomik güç, tarımsal alanda kalkınma, sanayide ilerleme, yenilik hareketleri, sağlıklı bir toplum yaratma, sağlıklı ve eğitilmiş çocuklar yetiştirme yöntemlerine başvurmuştur. Osmanlı Devleti yüzyıllar boyu ayakta durabilmeyi başarabilmiş ve geniş coğrafyada hüküm sürmüş bir imparatorluktur. Birden fazla kıtada hüküm sürmek, ileri görüş, iyi bir yönetim anlayışı, adaletli yaklaşımları gerektirmektedir. Osmanlı Devleti’nin yapıcı kurumlarını miras alan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin temel gayeleri ilerleme ve devletin bekasını sürdürme hedefine dayanmaktadır. Her iki devlet, hedeflerini gerçekleştirme sürecinde toplumun sağlığı ve gelişmesi adına çocuk eğitimi ve beden terbiyesi hususunda önemli adımlar atmışlardır. Çalışmanın amacı çocuk bakımı adına tesis edilen Darü’ő-şafaka, Dar’ül-aceze, Dar’ül-hayr ve Dar’ül-eytam kurumlarının kuruluşu, devlet politikalarındaki yeri ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne yansımalarını inceleyerek çocuk yetiştirme politikalarının toplum hayatına katkısını tarih bakış açısıyla değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Darü’ő-şafaka, Dar’ül-aceze, Dar’ül-hayr , Dar’ül-eytam

THE PLACE OF “DARÜ’Ő-ŞAFAKA, DAR’ÜL-ACEZE, DAR’ÜL-HAYR AND
DAR’ÜL-EYTAM” INSTITUTIONS IN THE CHILD RAISING POLICIES OF
OTTOMAN AND TURKISH REPUBLIC STATE

Assoc. Prof. Hülya ÖZTÜRK
Assist. Prof. Atiye EMİROĞLU

ABSTRACT

Throughout history, states have resorted to methods of war, peace, military and economic power, agricultural development, industrial progress, innovation movements, creating a healthy society, and raising healthy and educated children in order to maintain their survival. The Ottoman Empire is an empire that has managed to survive for centuries and has ruled over a wide geography. Ruling on more than one continent requires farsightedness, a good management approach, and fair approaches. Inheriting the constructive institutions of the Ottoman State, the main goals of the State of the Republic of Turkey are based on the goal of progress and the survival of the state. Both states have taken important steps in terms of child education and physical training in the name of the health and development of the society in the process of realizing their goals. The aim of the study is to analyze the contribution of child rearing policies to social life by examining the establishment of Dar’ő-şafaka, Dar’ül-aceze, Dar’ül-hayr and Dar’ül-eytam institutions established for childcare, their place in state policies and their reflections on Republic of Turkey. Evaluate it from a historical point of view.

Keywords: Dar’ő-şafaka, Dar’ül-aceze, Dar’ül-hayr and Dar’ül-eytam

¹Eskişehir Osmangazi Ün., ORCID ID: 0000-0001-8999-4213, hulyaozturk33b@gmail.com

²Karamanoğlu Mehmetbey Ün., ORCID: 0000-0002-0588-0065, atiyemiroglu@gmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article, Geliş Tarihi/Received: 04/09/2023–Kabul Tarihi/Accepted: 05/10/2023

GİRİŞ

19. yüzyılda süren uzun savaşlarda nüfusun kaybı ve yoksulluk kaynaklı bulaşıcı hastalıklardan muzdarip olanların artan sayısını durdurmak için çareler aranmaya başlanmıştır. Bu çarelerden bir tanesi de çocuk nüfusunu koruyup kollamak, onların bakımını sağlamak, yetim ve kimsesiz kalan çocukların yer, yurt, iâşe ihtiyacını karşılamaya yönelik ıslahhaneler kurmaktır. Nitekim ilk ıslahhane, 1863 yılında Niş bölgesinde Tuna Valisi Mithat Paşa tarafından Müslüman ve gayrimüslim çocuklara öncelikle temel eğitim vermeyi sağladıktan sonra meslek kazandırmayı da amaçlayarak kurulmuştur. 1867 yılına gelindiğinde ıslahhanelerin yaygınlığı artırılarak Kastamonu, Bursa, İşkodra, Sofya, Sivas, Edirne, İzmir, Halep, Bosna, Erzurum, Diyarbakır, Konya ve Selânik gibi Dersaadet'e uzak şehirlere ıslahhaneler, kurulmuştur (Öztürk, 1999: 190-191). ıslahhaneler, Osmanlı topraklarında yayılmaya devam ettikçe etkinlikleri artmakta, isimlendirilmelerinde değişimler meydana gelmekteydi. "Dar" kelimesi ile terkip edilerek isimlendirilen bu kurumlar, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde meydana gelen siyasi atmosferin de etkisiyle şekillenmiş, yaygınlaşmış ve merkezi sistemin denetimi altına alınmaya başlanmıştır.

Dar kelimesi Arapçada mekân- yer- mülk anlamlarına gelmekte, dönmek, dolaşp aynı yere gelmek anlamındaki "devr" kelimesinden türemektedir. "Ev, mesken, yer, bina" anlamı çerçevesinde Dar'ül-Aceze, Darülfünun, Dârülhadis, Dârülhikme, Dârülkurrâ, Dârüşşafaka, Darüşşifa, Dârülulûm vb. müessese adlarında kullanılan dâr kelimesi zamanla pek çok terkipte yerini almıştır (Çelik, 1993: 482).

İlk ıslahhane Dar'üş-şafaka adı verilen kurumdur. 1873 yılında yetim ve muhtaç çocukları okutmak için Cem'iyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye adında bir mektep İstanbul'da açılarak kurumun ilk nüvesi (çekirdeği) oluşturulmuştur. Kurumun önemli amacı, yoksul ve geri kalmış halka eğitim-öğretim desteği sağlamaktır (Ayhan, Maviş, 1994: 7-9.) Kurum bugün dahi açık ve hizmet vermektedir.

II. Abdülhamid Dönemi'nde, Padişah'ın isteğiyle 8 Şâban 1307, miladi 30 Mart 1890 tarihli bir irade düzenlenmiş, buna göre dilenen kimsesiz çocuklarla birlikte sakat erkek ve kadınları kurtarmak, hem de eğitim ve bakımlarını sağlamak üzere bir yer tesis edilecektir. Kurulacak bu yerin adı miladi 7 Nisan 1890'da çıkarılan diğer bir iradeyle "Dârü'l-aceze" olarak belirlenmiş, böylelikle ülkede çocuk bakımı ve yetiştirilmesi hususunda diğer özellikli kurum olan ıslahhane oluşmuştur. Diğer bir ıslahhane ise Darül Hayr-ı Âli adı verilen ve 1903 yılında Zeynep Hanım Konağı'nda yetim ve öksüz çocukların veyahut ebeveynleri olsa da fakir çocukların eğitim öğretimini sağlamak için açılan kurumdur (BOA. DAGM. ML.EEM. 472/52, H. 25.03.1320). Kısa süre çalışmalarına devam edebilen bu kurum, dönemi için oldukça önemli çalışmaları gerçekleştirmiştir. Kurumun isminde yer alan "Ali" kelimesi, Osmanlı Devleti'ni simgelemekte, devlet eliyle yürütülen bir kurum olduğunu göstermektedir.

1909 senesinde "Dar'ül-hayr-ı Âlinin İlgasına Dair Kanun Lâyihası" ile kapatılan Dar'ül Hayr-ı Âli'nin 1850'ler sonrasında ortaya çıkan ıslahhanelerin civardaki diğer ıslahhanelere

dağıtılarak bakımları sağlanan çocukların 1914 senesinde bir çatı altında toplanmasıyla Dar'ül-eytam ismini alan bir kurum oluşmuş, bir nevi Dar'ül Hayr-ı Âli'nin de devamı niteliğinde kabul görerek çocuk bakım ve yetiştirilmesini sürdürmüştür (MMZC, İ. 137, C: 6, H.1325: 517- 523).

Bu çalışmada, 19. yüzyılda tüm dünyada yaygın olduğu gibi Osmanlı'nın son dönemlerinde de çocuk bakıma verilen önem doğrultusunda oluşturulan ve yaygınlaştırılan "Dar" terkipli, ıslahhaneler ve bunların Cumhuriyet Türkiye'sine ulaşanlarındaki çocuk politikaları incelenmiştir. Osmanlı'da kurulup Cumhuriyete intikal edenlerinin gelecek nesilleri kurma üzerine düzenlemeleri her iki dönemde de yoğunluk verilen çalışmalar olup, sağlıklı toplumlar ve bu toplumlar üzerine inşa edilmiş devlet fikrinin önemi bu kurumları önemli kılmıştır.

Yöntem

Çalışma, Dar'üş-şafaka, Dar'ül-aceze, Dar'ül-hayr ve Dar'ül-eytam kurumlarının kuruluşu, devlet politikalarındaki yeri ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne yansımalarını inceleyerek çocuk yetiştirme politikalarının toplum hayatına katkısını değerlendirmek üzerine tasarlanmıştır. Nitel araştırma yöntemiyle yapılan çalışmada, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi ve konuyla ilgili ikinci el kaynaklar taranmıştır. Araştırma, arşiv belgelerinin incelenmesi bakımından dönemsel, geçmişe dayalı ve kayıt araştırmaları kapsamında yer almaktadır. Kaynaklar, tasnifi ve tahlilleri yapıldıktan sonra Osmanlı Türkçesinden çevrileri yapılarak metin içerisinde betimsel analiz yöntemiyle kullanılmıştır. Tüm bu süreçlerde bahsi geçen kurumların gelişimi ve Devletin kurumlara yönelik politikaları bağlamında aldığı kararlar irdelenmiştir. Bu çalışma kapsamı dolayı etik kurul raporu gerektirmemektedir.

1. BULGULAR VE TARTIŞMA

"Dar" Terkipli Hayır Kurumları

1.1. Dar'üş-şafaka

1868 yılında Maliye Bakanı görevinde bulunan Yusuf Ziya Paşa, her gün işe gidip gelirken kimsesiz çocukların ve Kapalı Çarşı'nın açılmasını bekleyen esnaf çıraklarının korunmaları, talim ve terbiye görmelerinin çocukların geleceği için elzem olduğu kanaatini geliştirmiştir. Yakın arkadaşları Gazi Ahmet Muhtar ve Vidinli Tefik Paşalara bu düşüncesinden bahisle onların da desteğini alarak Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye topluluğu ve ardından Dar'üş-şafakanın kuruluşunu gerçekleştirmiştir (BCA, 30-1-0-0, 12/69/6). Kurucularının da dilediği gibi Dar'üş-şafakanın kuruluş amacı, kimsesiz ve fakir çocukları koruma altına alarak eğitilmelerini sağlamaya yöneliktir (BOA., AMKT.MHM. 480/59). Devlet, memur çocuklarından kimsesiz kalanlara da Dar'üş-şafakaların kapısını aralarken kimi zaman kimsesiz ve yetim kalan çocuklar bizzat kuruma başvurarak sığınma talep edebilirdi (BOA.

MF.MKT, 15/102). Öğretim sekiz yıl sürmekteydi. Buradan mezun olan çocukların bazıları yurt dışına eğitim almaları amacıyla da gönderilirdi (BOA., Y.A.RES, 29/15). Dürüs-ı İlmiye Fransa'da bulunan ve Dar'üş-şafakadan mezun olan çocukların eğitimlerini devam ettirdikleri okullardan biriydi (BOA, DH.MKT, 1356/33). Ayrıca Fransa'da telgraf dersleri eğitimi de alınırdı. Buralardan mezun olanlar telgraf fabrikası ve eşya mühendisliklerinde çalışabiliyordu (BOA., DH.MKT, 1399/31). Ayrıca ziraat ve çiftçilik işlerinin geliştirilmesi adına Mekteb-i Sultani, Mülkiye, Dar'üş-şafaka ve Sanayi Mektebi'nden çıkışlı kişilerin imtihanla Fransa ve Almanya'ya gönderilmeleri sağlanırdı (BOA, MV, 60/48). Dar'üş-şafakadan mezun olan Ahmed ve Ahmet Hamdi Efendiler bu yolla yurt dışında eğitim almak üzere gönderilen kişilerdendir (BOA., Y.A.HUS, 244/46).

Edirne'de Sultan Beyazıt Camii'nde Dar'üş-şafaka bulunmaktaydı. Dar'üş-şafaka için yapılan her türlü harcama, Vakıf muhasebe defterinde kayıt altında tutulmaktaydı. Devlet, bu yolla hayır işlerini ve vakıfların icraatını titizlikle takip ederdi (BOA., TS.MA.d, 1725). Dar'üş-şafakaların idaresi Maliye Nazırı'nın idaresi altında bulunmaktaydı. Bu nedenle kurumla ilgili alınan kararlar ve yazışmalar Maliye nezaretiyle yapılırdı (BOA., MF.MKT, 25/13).

Vakıf defterlerinde hayır kurumlarına yapılan bağışlar ve harcamalar tek tek kayıt altına alınırdı (BOA. TS.MA.d, 1472). Devlet, bu kurumlarda çalışan ve görevini en iyi şekilde yerine getirenleri Mecidi Nişanıyla ödüllendirirdi. Böylelikle çalışanların gönlü alınarak daha iyi hizmet sunumu teşvik edilirdi. Hicri 1278 (Miladi 1861) yılında Dar'üş-şafaka Tabibi Mösyö Monceri'ye verilen Mecidi Nişanı da hizmetleri karşılığında sunulan taltiftir (BOA., MB.İ, 16/86). Ayrıca 1300 (1882) yılında İdadî, Tıbbiye ve Dar'üş-şafaka müdürlerine nişanlar verilmiş ve Dar'üş-şafaka müdürü Hüseyin Efendi rütbesinde terfi etmiştir (BOA. İ.DH, 892/70983; BOA, İ.DH, 918/72836).

Dar'üş-şafakaların inşası için iane-i seniyye olmak üzere hazine-i hassadan para tahsis edilirdi (BOA. MB.İ, 22/53). Bazen muhtaç, yetim Müslüm'e için Dar'üş-şafaka mektepleri inşa arazileri bedel karşılığında sahibinden alınır (BOA, A.MKT.MHM), bazen de hayırseverler tarafından araziler bağışlanırdı (BOA, İ.DH, 583/40611). Dar'üş-şafakaların inşa sürecinde komutanlar görevlendirilirdi (BOA, AMKT.MHM). İmparatorluk merkezinden uzak alanlara da Dar'üş-şafakalar inşa ettirilerek yetim çocukların devletin güvencesi altında eğitilmeleri ve korunmaları amaçlanırdı. Örneğin; Bosna'da bu amaçla bir Dar'üş-şafaka inşa edilmek üzere arsannın tedarik edildiği ve bu inşaat için lazım gelen ihtiyaçların neler olduğu "*Bosna vilayeti ve maaliye mesarif nezaret celileri*" arasında geçen yazışmalarla tespit ve tedarik edilmiştir (BOA, AMKT.MHM, 439/82). İmparatorluğun her köşesine götürülmeye çalışılan Dar'üş-şafakalar, yetim ve kimsesiz çocukların talim ve terbiyesi ve Devlete bağlılıklarının sağlanması adına elzem görülmüştür (BOA, ML.EEM, 20/7).

Vakıflar aracılığıyla yürütülen sistemde Dar'üş-şafakaların ihtiyaçlarının karşılanamadığı durumlarda yardım toplanır ve Dar'üş-şafakada yetişen fukara çocuklara hayır edilerek onların eğitim giderleri karşılanırdı.

Hatta aldıkları eğitim sayesinde Mektebi Rüştîye’de tahsil görebilecek, başarılı olanlar fünuna ikmal ve talim ile mektep-i ilmiyede sanayi ve ticarete müteallik ulumu tahsil edebileceklerdi. Bu nedenle Dar’üş-şafakaların her türlü ihtiyacın karşılanabilmesi adına gerekirse gazetelerde duyuru yapılması ve halkın desteğinin sağlanması ön görülmüştür (BOA, MF.MKT, 3/134). Yetim ve fukara çocukların her türlü eğitimi ve bakımının sağlandığı ıslahhanelerin Dar’üş-şafakaya tahvili sağlanarak bu kurumların etki alanı genişletilmiştir. Örneğin Saraybosna’da inşa edilen Dar’üş-şafaka’ya orada bulunan ıslahhanelerin dâhil olması dâhiliye vekâletince Bosna vilayetine telgrafla bildirilmiş ve maliye nezareti de resmi yazışmalarla bu konuda bilgilendirilmiştir (BOA., ŞD, 253/27).

Hassa Ordu binbaşısı Ali Rıza Efendi’nin kaleme aldığı Lubiyat-ı Kimyeviye adlı risalesinden elde ettiği gelirleri Dar’üş-şafakaya hibe etmesi Osmanlı erkânının da hayır kurumunun güçlenmesi adına çaba sarf ettiğinin göstergesi olarak telakki edilebilir (BOA., MF.MKT, 8/182). Erkan-ı Harbiye Binbaşılardan Rıfat Efendi’nin düzenlediği Hikayat-ı Müntehibe adlı risalesi de her basımdan sonra elde edilen gelirin bir kısmının hafta başında ellerine verilmek üzere Dar’üş-şafaka öğrencilerine harçlık olarak verilmesi sağlanmıştır (BOA., MF.MKT, 49/75). Ayrıca Dar’üş-şafakanın ihtiyacı olan risaleler Maliye Nezareti aracılığıyla ücretsiz olarak kuruma tahsis edilirdi (BOA. MF.İBT, 6/101).

Dar’üş-şafakanın gelirleri çeşitli yardımlarla sağlanabildiği gibi, kuruma bağışlanan arsaların çeşitli amaçlarla gelir elde etme mahiyetiyle kullanılması sonucu da sağlanmaktaydı. Bazı arsalarda ekmek satışı yapılmış, bazı arsalar kiraya verilmiş ve bazı arsalar ekilip biçilip gelir elde edilmiştir (BOA., A.MKT.MHM, 465/70; BOA., AMKT.MHM, 469/29). Elde edilen gelirler bankaya yatırılmıştır. Örneğin Maliye Nezareti Celilesine yazılan bir belgede “*Dar’üş-şafakanın bankada bulunan iki bin iki yüz elli aded altunu şifahen müzakere edildiği veçhile...*” denilerek hazineye istikraz olunmak üzere çek senedinin hazırlandığı belirtilmiştir. Böylelikle kurumun hazineye geri ödenmek üzere para verdiği anlaşılmaktadır (BOA. MF.MKT, 15/12).

Dar’üş-şafakada aşısız olan kimsesiz çocukların aşılınması adına Tibbiye Nezaretiyle resmi yazışmalar yapılmıştır. Örneğin bir arşiv belgesinde bu yazışmalar sonucu otuz kadar çocuğun aşılandığı anlaşılmaktadır (BOA., MF.MKT, 45/34).

Dar’üş-şafaka mekteplerinde, Kuran-ı Kerim okutulurdu (BOA, MF.MKT, 45/35). Bununla birlikte Mushaf-ı Şerifeler, (BOA., MF.MKT, 49/24) Esmâ-i Türkiye, Sarf-ı Türki, Gülistan, Mükmil hesap, Muamelat-ı Hesap, Mukademat-ı kanun ilim cebir gibi kitaplarla birlikte, tarih, tıp kaynaklı kitaplarının da okutulduğu görülmektedir (BOA. TS.MA.e, 357/35).

Dar’üş-şafakada yer olmadığı zamanlarda kimsesiz çocuklar, Mekteb-i Sanayi’ye alınır (BOA, MF.İBT, 10/72). Darülfunun nezaretinin Ticaret Nezareti Celilesi arasında yapılan yazışmalarda Dersadet’te bulunan kimsesiz çocukların bir kısmının Dar’üş-şafakada bir kısmının Mekteb-i Sanayi’de istihdam edileceği bildirilmektedir (BOA. MF.MKT, 53/103).

Kimsesiz ve yetim çocukların Dar'üş-şafaka'ya kabulleri sırasında bekleme süresi dolayısıyla Eytamhanelerde beklemeleri sağlanarak ihtiyaçları buralarda karşılanırdı (BOA. DH.MKT, 1946/105). Ayrıca hasta olan kimsesiz çocukların etfal hastanesinde bir dereceye kadar talim ve terbiye aldıktan sonra tophane ve Tersana-i Amire, sanayi alaylarına ve Dar'üş-şafaka ve Mekteb-i Sanayi'ye kayıt ve kabulleri yapılırdı (BOA., MF.MKT, 54/39).

Dar'üş-şafakaya 1296 (1878) yılında Nihat ve Hürrem isimli çocukların kabulü kız çocuklarının da bu kuruma kabul edildiğinin göstergesidir (BOA., DH.MKT, 1327/38).

Osmanlı, hayır kurumları dışında kimsesiz ve yardıma muhtaç çocuklar için herhangi bir maaş tahsisatı bulunmuyordu. Mümkün olduğunca bu tarz çocuklar, Dar'üş-şafaka gibi kurumlarda koruma altına alınmaya çalışılırdı (BOA, DD.MKT, 1766/45).

Sultan Abdülaziz zamanında Padişahların üzerine eğilip devletin idaresine almaya başladığı Dar'üş-şafaka, Sultan Abdülhamid zamanında üzerine ehemmiyetle eğililerek, zamanla Mekteb-i Mülkiye, mekteb-i Sultani ve Dar'ül-Muallim okullar seviyesinde muamele görmeye başlamıştır. Bahsi geçen okullara Hukuk mektebine sınavsız giriş hakkı uygulaması Dar'üş-şafakadan mezun olan öğrenciler için de uygulanmaya başlanmıştır (BOA. MFCNKKT, 147/53).

Devlet, Dar'üş-şafakada bulunan çocuklar için dini ritüelleri de yerine getirir, sünnet olamayan çocukların bir merasimle sünnet edilmelerini sağlardı (BOA., Y.PRK.AZN, 5/33).

Öğrencilerin küçülen kıyafetleri diğer kurumlarda okuyan öğrencilere verilmek üzere depolarda bulundurulurdu (BOA., MF.MKT, 150/24).

1321 (1905) yılında iki yüz kadar Dar'üş-şafaka öğrencisi yönetimden şikâyet etmek üzere Babialî'ye gelmeleri; Dar'üşşafaka müdürünün işten alınmasına müdüriyete Topphanane-i Amire'ye mensup ikinci Sanayi Alayı Mektebi Müdürü Kaymakam Şakir beyin atanmasına, Mekteb-i Dahiliye Müdürü Zekeriya Efendi'nin uygunsuz hareketlerinden dolayı işten el çektilmesine ve yerine bir polis komiseri ve iki memurun atanmasına neden olmuştur. Bu olaydan sonra Dar'üş-şafaka ve bütçesinin idaresi Maarif Nezaretine bağlanmış ve mektebin muhafazası için gerektiğinde İkinci Fıkra Kumandanlığına müracaat olunması kararlaştırılmıştır (BOA. İ.HUS, 110/122).³

³ II. Abdülhamid döneminde Dar'üş-şafakaların baskı ve denetim altında tutulmak istenmesinden dolayı Dar'üş-şafakalı öğrencilerin II. Abdülhamid'in devrilmesi ve II. Meşrutiyet'in ilanından memnun oldukları ve II. Abdülhamid dönemini sitemle andıklarını yaptığı araştırma çerçevesinde belirten Bilal Yurtoğlu, bu dönemde Dar'üş-şafakaların vasıfsızlandırıldığı sonucuna ulaşmıştır. Bkz.; Bilal Yurtoğlu, (2020), "Eğitim Tarihimizde Bir An: İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Dar'üş-şafaka'nın Yeniden Kuruluşu", Kastamonu Eğitim Dergisi, 28(6): 2437-2449.

Dar'üş-şafakaya yönelik değişen uygulamalar arasında hayır yapan iş yeri sahiplerinin iş yerlerinin Osmanlı armasıyla süslenerek hayır sahibinin mükâfatlandırılmasıdır. Böylelikle hayır işleri özendirilirdi (BOA., DH.MKT, 257/75). Nitekim Osmanlı Devletinin son dönemlerine doğru hayır kurumlarına yönelik uygulamalarının merkezleşme ve Osmanlılık fikrinin inşası üzerine kurgulanmaya çalıştığı görülmektedir. Bir yandan kurumlarda Osmanlıca derslerinin verilmeye çalışılması, tuğra ve Osmanlı armasının kurumların tezyininde kullanılması, eğitilmiş Osmanlıya bağlı kimsesiz çocukların eğitilerek Osmanlı kurumlarının çatısı altında istihdamlarının sağlanması merkezleşmenin ve Osmanlılaşmanın en bariz örnekleri olarak gösterilebilir (BOA., İ.HUS, 19/46). Ayrıca yenileşme hareketleriyle birlikte Abdülaziz ve özellikle Abdülhamid dönemleri eğitim kurumlarının açılışı ve işlevselliğinin sağlanması bağlamında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Osmanlı bir yandan Batı eğitim sisteminde yetişen eğitilmiş bireyler isterken bir yandan da bu kişilerin Osmanlı'ya bağlılığını sağlamaya çalışmıştır. Sağlıksız çocukların sağlığına verilen önemiyet reayanın güçlü, eğitilmiş ve sağlıklı olması, temelleri sağlam İmparatorluk tesis ederek bölünme ve parçalanmadan kurtulmaya yönelik adımlar olarak da telakki edilebilir. Bu bağlamda beden terbiyesi ve eğitimi tüm gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Osmanlı için de önemli bir yere sahiptir.

Osmanlı Devleti döneminde Dar'üş-şafakaya yapılan bağışlar, giderler, kaydedilen çocuklar vs. tek tek arşiv belgelerinde kayıt altında tutulurken 20. yüzyılın başlarından itibaren kayıtların azaldığı Cumhuriyet Dönemi'nde de azalarak devam ettiği görülmektedir. Buna rağmen başta Atatürk olmak üzere Cumhuriyetin kurucu kadrosu Dar'üş-şafakaların işlevselliğinin sürdürülmesi noktasında kişisel bağışları da olmak üzere bağışların yapılması ve devlet eliyle desteklenmesi üzerine çalışmalar yürütmüşler ve kurumu desteklemişlerdir. Örneğin: İstanbul Adliye Sarayı altındaki dükkânların kirasının Dar'üş-şafakaya bırakılması kararlaştırılmıştır (BCA, 30-10-0-0, 117/816/7; Soydan, 2003, 249-267). Dönemin Başbakan İsmet İnönü, denetiminde gerçekleştirilen Dar'üş-şafaka deniz gezisinden elde edilen gelirler kuruma bağışlanmıştır (BCA, 30-10-0-0, 117/816/9). Deniz gezileri hemen her yıl yapılarak gelirinin Dar'üş-şafakaya bağışlanması sağlanmıştır (BCA.30-10-0-0,117/816/24). Dar'üş-şafakaya yardım amacıyla Vakıflar bütçesine tahsisat konulmuştur (BCA. 30-10-0-0, 117/816/15). İstanbul'daki bazı medrese, sebil ve mekteplerin Dar'üş-şafakaya terk ve tahsis edilmesi sağlanmıştır (BCA,30-18-1-1,22/75/16). Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti'ne Dar'üş-şafakaya tahsis edilmek üzere 10.000 lira bütçe ayrılmıştır (BCA, 30-18-1-1, 1/28/2).

Cumhuriyet Dönemi'nde de Dar'üş-şafaka mezunlarından yurt dışına eğitim amaçlı gönderilen öğrenciler mevcuttur (BCA. 30-10-0-0, 117/817/ 3).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, milli bir devlet olma hasebiyle Osmanlı'dan devraldığı birçok kurumun ismini dilde sadeleşme ve Türkçeleşme çalışmaları dönemlerinde değiştirmiştir. Ancak Dar'üş-şafaka ismi değiştirilmemiştir. Dar'üş-şafaka yerine "Koruma Lisesi" kullanılması gündeme gelmişse de kabul edilmemiştir (BCA. 30-10-0-0, 117/817/8).

1947 yılında dönemin Başbakan'ı Recep Peker, Dar'üş-şafakayı şöyle tanımlamıştır: “*Dar'üş-şafakanın hüviyeti ilim, milliyet ve şefkat duygularıyla yoğrulmuştur. Milliyet duygusu ve şefkat duygusu kurulan vazifesine en insani manayı veren bir mahiyet arz eder. Dar'üş-şafaka, muhitinde yüksek insan vasıflı, temiz karakterli, devlet ve millete hizmetkâr insanlar yetişmiştir... Dar'üş-şafaka kamütevazı, sessiz ve iddiasız hüviyeti ile milli muhitte hakikatin ziyasını aksettiren ve milli varlığımızın derinliklerine kök salan bir müessesedir.*” (BCA., 30-1-0-0, 12/69/6). Devletin Dar'üş-şafakadan beklentisi bu cümlede özetlenmiştir. Milli duygularla yoğrulmuş, Devlete ve millete hizmet eden sessiz, iddiasız talim ve terbiyeyle yoğrulmuş genç kuşaklar, Devletin eğitim politikasını yansıtmaktadır. Recep Peker, bu konuşmasından sonra kuruma dönemin hükümeti adına 575 bin TL bağışta bulunmuştur.

1.2. Dar'ül-aceze

Arşiv belgelerinde, Dar'ül-acezenin varlığı çok eski tarihlere kadar gitmektedir. Halk, vakıflar aracılığıyla ihtiyaç sahiplerine hayır yapmak amacıyla bağışlarda bulunuyordu. Aynı zamanda Osmanlı hanedan üyeleri ya da bürokrasi de Vakıflara hatırı sayılır bağışlar yapıyordu (Karataşer, 2020, 793-810). Vakıflar aracılığıyla yürütülen bu denklemde Dar'ül-acezeler önemli bir yere sahipti. Dar'ül-acezenin devlet eliyle açılması ise II. Abdülhamid'e nasip olmuştur. Bundan dolayı birçok çalışmada Dar'ül-acezenin kuruluş tarihi 1896 yılı olarak verilmektedir. Osmanlı Devleti'nin özellikle Osmanlılık fikri akımı sonucunda merkezileşmeyi sağlamak, herhangi etnik ya da dini ayırım gözetmeksizin halkı tek çatı altında birleştirmek gibi siyasi söylemleri; yardıma muhtaç, fakir ya da kimsesiz reayaya yardım ederek kendisine olan bağlılıklarını perçinlemek amacına dayandırılabilir. Nitekim Dar'ül-aceze gibi yardım kurumlarının varlığı özellikle 19. yüzyılın başlarında karşımıza çıkmaya başlamış olsa da 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerek İmparatorluğun dağılma riskine karşılık, gerekse dönemin siyasi iklimine yönelik bu kurumların Devletin denetimi ve gözetimi altına alınmaya başladığı (BOA, C.BLD, 16/779) kuruma Rum, Ermeni, Musevi cemaatlerinin de yardımda bulunduğu görülmektedir (Biol, 2017: 33-53). Böylelikle yüzyılın sonlarına doğru Dar'ül-acezelerin varlığı İmparatorluğun en ücra köşelerine kadar ulaştırılmaya çalışılmıştır (BOA. HR.SFR.1, 54/83). 19. yüzyılın ikinci yarısı siyasi, toplumsal ve ekonomik değişimlerle birlikte savaşlarda kaybedilen topraklardan Osmanlı sınırlarına göç eden halkın sefalet içinde dilenmek zorunda kalması da Dar'ül-acezelerin yaygınlaştırılması ve devletin denetiminde olmasında etkili olmuştur (Kocabaş, 2019: 100-110).

Dar'ül-acezeler, sadece sığınma yardım evleri olarak değil tedavi haneler olarak da hizmet vermiş ve hasta olanların bakım ve tedavilerinin yapılması amacıyla kurumlara doktor atamaları yapılmıştır (BOA. İ.DH, 206/11873). Kurum ihtiyaç sahiplerine gerekirse yol harcırahı gibi yardımları da gerçekleştirmiştir. Örneğin; 1283 (1866) yılında Beşiktaşlı Zahide, memleketi Diyarbakır'da bulunan tarlalarını ekip biçmek için ihtiyacını karşılayabilecek kadar akçe ve arazisinde kullanmak üzere araç ve gereçlerin verilmesini Dar'ül-acezeden talep etmiş ve talebi karşılanmıştır (BOA, MVL, 514/70).

1303 (1887) yılında kaleme alınan evrakta yersiz ve yiyeceksiz sokaklarda bulunan çocuk ve kadınların nafakasını karşılamak için Dar'ül-acezenin inşası öngörülmüş ve masrafların karşılanması adına piyango tertip edileceği bildirilmiştir (BOA., ŞD., 719/4). Tarihi süreçte Devlet sokaklarda kimsesiz olan; yaşlı, hasta, çocuklar ve bakıma muhtaç kadınların korunması ve kollanması adına Dar'ül-acezelerin inşası ve masrafların karşılanması noktasında daha sıkı tedbirler almaya yönelmiştir. 1307 (1891) yılında bir nizamname hazırlanarak böyle kişilerin tespiti ve durumlarının vilayetlere bildirilmesine karar verilmiştir. Tespit edilen ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçları karşılanırken onlara talim ve terbiye de verilecektir (BOA., AMKT.MHM, 500/41). Aynı yıl Dersaadet'de Dar'ül-aceze inşası kararlaştırılmış ve inşaat masraflarının nerelerden karşılanacağına yönelik nizamname düzenlenmiştir. Düzenlemede kimsesiz çocukların talim ve terbiyeleri hususunda bir mahallin inşa edilmesi sağlanmıştır (BOA. DH.MKT, 1714/96).

Dersaadet'te inşa edilecek olan Dar'ül-aceze için yoğun mesai harcanmış, bağış toplamak için organizasyonlar tertip edilmiş, Mabeyn-i Humayun'da bulunan eşyaların kuruma bağışlanmak üzere satışı tertiplenmiş ve yeni vergi şekilleri oluşturularak Dar'ül-aceze'ye verilmek üzere tahsis edilmiştir (BOA. DH.MKT, 1827/85). Dersaadetten sonra devletin birçok bölgesinde Dar'ül-aceze açılması gerçekleşmiştir (BOA, Y.PRK.AZJ, 19/5). Kuruma hayır yapanlar ödüllendirilerek bağışlar teşvik edilmiştir (BOA. Y.PRK.BŞK, 22/8). İmparatorluğun dört yanından yardımlar toplanılmış, geliri Dar'ül-acezeye bağışlanmak üzere tiyatrolar tertip edilmiştir (BOA. DH.MKT., 2045/115). Dar'ül-aceze için yollar yaptırılmış, bağışta bulunanların iş yerlerinin önüne Osmanlı nişanı ve arması yerleştirilmiştir (BOA. DH.MKT, 113/13). İnşa edilecek olan Dar'ül-aceze için 1308 (1890)'de başlatılan çalışmalar 1312 (1894) yılına kadar sürmüş ve aynı yıl Dar'ül-acezeye kabul koşullarını ve terbiye ve talim hareketlerini içeren nizamname yayımlanmıştır. Nizamnamede, sokaklarda, yersiz yurtsuz, aç, sefil, kimsesiz, bakıma muhtaç olanların tespiti ve kuruma kabulü şartı belirlenmiştir. Kuruma başvurmak isteyenler buldukları mahallelerdeki durumlarını tasdik edebilecek muteber bir şahadetnameyi ibrazıyla Dar'ül-aceze idaresine müracaat edebilecektir. Yapılan araştırmadan sonra Dar'ül-acezeye kabulleri gerçekleşebilecektir (BOA. Y.PRK.A, 10/6).

Cumhuriyet Dönemi'nde Dar'ül-acezeye alım şartları Dar'ül-eytama alım şartlarıyla aynı tutulmuştur (BCA. 180-9-0-0, 15/81/1). Bu dönemde de kuruma; İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel Şirketlerinin ve İstanbul Rıhtım Şirketinin yaptıkları yardımlar gibi birçok yardım yapılmıştır (BCA. 230-0-0, 135/20/1).

Dar'ül-aceze bu dönemde de dilencilik önlenmesi için uygun görülmüştür. Ancak Dar'ül-acezeler Sağlık Bakanlığına bağlıyken gelirinin karşılanamaması gerekçesiyle bu hak İstanbul Belediyesine devredilmiştir (BCA. 30-18-1-1, 11/48/2). Böylelikle alınan şu kararlar: *“İstanbul gibi, diğer şehirler belediyelerinin de, muavenet-i içtimaiyye hizmetlerini teşmil, dilencilik ref ve izale ve fakr u sefalet-i umumiyyeyi tevhin gibi, Vilayet Belediye Kanununun 3. maddesiyle... Dar'ül-acezesi tesis edilmiş ve edilecek olan her yere teşmili, Dâhiliye Vekaletinin 27/30 Ağustos 341 tarih ve Umur-u Mahallîye Müdüriyet-i Umumiyesi 9392/321 numaralı*

tezkiresiyle vuku bulan teklifi üzerine, İcra Vekilleri Heyetinin 16 Eylül 341 tarihli içtimaında tasvip ve kabul edilmiştir.” (BCA. 30-18-1-1, 15/59/18). Dar’ül-acezelerin görev ve sorumlulukları belediyelere devredilmiştir.

Dar’ül-acezelerin kuruluş amacı ulvi ve bu yolda yürütülmeye çalışılan çalışmalar, emek ve özveriyle yapılsa da tarihi olaylar, ekonomik sorunlar, eğitilmiş insan sayısındaki azlık, genç erkek nüfusun sayıca azlığı, kimsesiz ve yardıma muhtaç çocuk ve kadın sayısının fazlalığı gibi nedenler, bu amaca hizmet etme noktasında sorun teşkil etmiştir. Nitekim bu kurumlarda çocuk ölümlerinin sayıca fazla olması dikkat çekici olmuştur. Dar’ül-acezelerin ıslahı için rapor hazırlanmış ve rapora göre vefat eden çocuk sayısı gittikçe azalmasına rağmen hala yüzde otuzlardadır. Yetim ve kimsesiz çocuk sayısı oldukça fazladır. Öyle ki tek kişilik yatakta iki çocuk yatmakta, çocuklar sayıca fazla olmasına rağmen bakıcı sayısının azlığı dikkat çekmektedir. Sıhhiye Encümeni’ne göre Dar’ül-acezeye bir ahır yapılmalı ve inek alınmalıdır. Böylelikle çocukların süt ihtiyacı buradan karşılanacak ve çocuk ölümlerinin önüne geçilebilecektir. Ancak Nekiye (Elgün) Hanım’a göre çocuklar 7-8 yaşından sonra Şehirati Mektebine veya Sanayi Mektebine gideceklerdir. Onlar gittikleri mekteplerde Dar’ül-acezedeki ihtişamı bulamayacak ve bu durum onları derinden sarsacaktır. Bu nedenle bu çocukların lükse yakın bir vaziyette yetişmeleri doğru değildir. Mütevazı bir aile hayatının vereceği vesait ve şeriat içinde yaşamaları yeterlidir. Tefik Salim (Sağlam) Paşa ise, bir çocuğa süt içirmenin ya da düzenli banyo yapmasının sağlanmasının lüks olmadığını bu yolla çocuğun sağlıklı bir hayata alıştırılabileceğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 08.05.1931: 1-4.). Bu küçük anekdot dahi ekonomik durumu gözler önüne sermektedir. Ekmeğin dahi lüks sayıldığı bir dönemden bahsederken bugünün şartlarında yorum yapmak tarih biliminden uzaktır. Dar’ül-acezeler varlığını öyle ya da böyle günümüze kadar sürdürme gelmiştir. Tarihi süreçte yaşanan olaylar bu kurumların iyilik halini de etkilemiştir. Ancak devletler elindeki olanaklarının en iyisiyle çocuklarını korumak ve kollamakla yükümlüdür.

1.3. Dar’ül-Hayr-ı Âli

Dar kelimesi Arapçada mekan-yer-mülk anlamlarına gelirken hayr kelimesi ise “iyi-faydalı-hayırlı” anlamlarına gelmektedir. Dar’ül Hayr, iyilikler evi anlamına gelmekte, “Âli” ekiyle hükümet veya padişahın denetiminde resmi bir yer olduğuna vurgu yapılmaktadır. Müesseseden önce Devlet Arşivlerinde bu kelime (Dar’ül-hayr) pek çok defa zikredilmektedir. Pek tabidir ki Osmanlı içerisinde hayır yapılan pek çok yer bulunmakta, bunlar da bu isim altında toplanabilmekteydi.

1903 yılında yetim ve öksüz çocukların veyahut ebeveynleri olsa da fakir çocukların eğitim öğretimini sağlamak için Zeynep Hanım Konağı’nda Dar’ül-hayr adı verilen kurum açılmıştır. İsmail Paşa veresinden satın alınıp sonradan Dar’ül-hayr ittihaz kılınan Vezneciler’deki konak ile müştemilatının senedinin tanzim ve irsali (BOA. ML.EEM. 472/52) sağlandıktan sonra Dar’ül-hayr’ın inşaat masrafları için Çekmece-i Sagir kazasına bağlı Cuma Mahallesi’ndeki arsalardan mekteb mahalli olarak ayrılan kısım ilk başlarda kullanılmış,

sonrasında müzayede ile Maarif Nezareti istatistik kalemi başkâtibine satılan arsanın ferağ muamelesinin yapılmasının Hazine-i Hassa Nezareti'ne bildirilmesi sağlanmıştır (BOA., MF.MKT, 688/24). Büyük ehemmiyet verilen kurumun inşasında görev alan kişiler taltif edildiği de bilinmektedir (BOA, Y.MTV, 250/69). Müessesenin kuruluş amacı mazbatasında şu şekilde belirtilmiştir; İstanbul'da bazı gençlerin geçimlerini sağlayamadıkları, serserice işler yaptıkları, bu durumunsa padişahça tasvip edilmediğinden ulum-u ahlakiye ve ulum-ı diniyye eğitimi sağlanmasının yanında bu çocuklara ıslahane gibi bir yerde Sanayi-i Nefise derslerinden başlanarak eğitim verilmesi amaçlanmıştır (BOA. MF.HYR, 10/37, H. 1323).

Cins-ırk-mezhep farkı olmadan tüm yetimlerin barındırılıp okutulması için Dar'ül-hayr adıyla ilk etapta çocukların sağlık taramaları sonrasında 300 öğrencinin mektebe kaydedildiği sonrasında sayının 400 kişiye çıktığı bu mektebin 1903 yılında II. Abdulhamid döneminde açılması ve masarifinin ödenmesi 24 Temmuz 1903'te gerçekleşmiştir. 1908-1909'da öğrenci sayısının 500'e çıkarılması ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır (BOA., MF.MKT, 845/39; BOA., İ.MF, 14/68). Sadece anne babayı kaybeden çocuklar değil, bazı zamanlarda baba cephe anneleri hastanede olan çocuklar dahi polis birliklerince Dar'ül-hayr'a kabul edilmişlerdir (BOA. DH.EUM.6.Şb, 19/10, H. 23.10.1335).

Kimsesiz çocukların talim ve terbiyeleri için Vezneciler'de bulunan Emlak-ı Hümayundan Zeynep Hanım Konağı'nın Dar'ül-hayr adı verilen bir itihazı emrinin tebliği sonrasında haritasının çizim ve tanzimi sonrasında ortaya çıkan masraf Hazine-i Hassa'dan karşılanmış, (BOA. ML.EEM, 474/ 661903) 1903 senesinde açılışı yapılmış bu müesseseye bir kalorifer vazolunmasının ardından ulum-ı diniyye ve ulum-ı ahlakiye derslerinin yanında Sanayi-i Nefise'den başlanarak demircilik, marangozluk, kunduracılık, terzilik, oymacılık, dizgicilik gibi programlar oluşturulup, sınıfların teşkil edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Okuldaki öğrenecekleri beceriler incelendiğinde okulun en önemli amacının kimsesiz çocukların kısa yoldan meslek sahibi olmasını sağlamaktır. Altı sınıfı olan ve ilk öğretimi karşıladığı düşünülen yere yeteri kadar muallim görevlendirilmesi için konağın tesis edildiği gazetelerde ilan edileceği Hicri 03.03.1321'de duyurulmuştur. Okul incelendiğinde; İhtiyat (yedek) sınıfı ile birlikte yedi olduğu görülmektedir (BOA, MF.HYR,1/29; BOA., MF.HYR, 10/37). Islahane için gerekli alet edevatın alınması için izinler de aynı yıl içerisinde gerçekleşmiştir (BOA, DAGM. Y..PRK.HH, 34/79.; BOA. İ.MF, 9/10; BOA., İ.MF, 9/27). Cülus-ı Hümayun'a denk gelen açılış töreninde Dar'ül-hayra kaydolan çocuklara hediye verilmesinin ardından (BOA., HH.İ,165/2), Ermeni ve Süryani-i Kadim cemaatinden de belirlenen sayı ve yaşta çocuklar belirlenerek Dar'ül-hayra kayıtları yapılmıştır (BOA. MF.İBT, 216/93; BOA. MF.İBT, 235/53).

Okula öğrenciler, Filibe'den Medine'den, Bosna Muhacirlerinden, Kosova ve Üsküp'den dahi kabul edilebilmekte, yazışmalar tahrirat kâtibi rütbe-i saliselğe yükseltilmiş Seyfettin Bey tarafından yapılmaktaydı (BOA, MF.MKT, 742/7; BOA, DAGM. ZB, 340/56; BOA. A.}MTZ.(04), 111/75; BOA, İ.TAL, 349/49).

Okulda öğrenciler için bazı zorunluluklar bulunmakta, zaman zaman mevlid-i şerifler düzenlenmekte (BOA. DAGM. Y.PRK.MF, 5/15), öğrenciler namaz kılma zorunluluğundan sigara içme yasağına kadar yasaklara tabi tutulabilmekteydiler, kuruluş amacıyla ve ders müfredatındaki ahlak ve din ilmine uygun muamelelere tabi tutulmuş oldukları görülmektedir. (Kapıcı, 2013).

Okulun iç işleyişi oldukça muntazam olup, okulda öğrencilerin çamaşırları dahi temizlenmekte, Dar'ül-aceze çamaşırhanesi kullanılarak verilen hizmete ayrılan “aylık” belli dönemlerde okula aktarılmaktaydı. Terkos Gölü’nden suyunun karşılandığı yetimhanenin kadrolu ve aidatlı hocaları, gelir tahsis edilen vakıf binaları, mülkünde hayvanatları mevcuttu. Ayrıca okul zamanla İstanbul dışında Konya’da, Rumeli’de bakım ve hizmet veren şubeler oluşturmuştur (BOA. DH.MKT, 1265/39; BOA, MK.MFT, 1098/31; BOA, 4160/311929; BOA. İ.MF, 14/23).

Yeme barınma giderleri, karyola ücretlerinden diğer pek çok ihtiyaçları ile otel masrafları hep hükümetçe karşılanmış, öğrencilerin sünnetleri yine devletçe yapılmıştır (BOA, ML.EEM, 453/58; BOA. DH.MKT, 653/16; BOA, MF. İBT, 228/78; BOA. MF. İBT, 228/81; BOA. MF.İBT, 230/95).

Öğrencilerin bazılarının kurumdan ayrıldıktan sonra dahi ihtiyaçları bir süre daha okulca tedarik edilmiştir. (MF.İBT.Kutu 231. Gömlek 58. .21.03.1327).

Dar'ül-hayr kaynak sağlamak adına okul için piyangolar, eğlenceler düzenlenmekteydi. Ayrıca, sigara kâğıdı üretimi, hayvan vergileri gibi gelirler müesseseye bırakılarak müessese masrafları için kullanıldığı da görülmektedir (BOA. ŞD.Kutu 219. Gömlek 17.21.08.1321; ŞD. Kutu 219. Gömlek 59. 26.03.1322; ŞD. Kutu 219. Gömlek 63. 03.06.1322).

Öğrenciler iyi hal ve ders devamlılıklarında “Aferin”, “Takdir” ve “Tahsin” adı verilen üç belge verilirken, sınav başarılarında ise zıkr-i cemil ile ödüllendirilmekteydiler (BOA.; MF.HYR, 24/26). Asayiş bozanların ise ihraç edildiği, gerektiğinde kurumda asayiş sağlamak için asker ve zabitanın bulunduğu bilinmektedir (BOA, DAGM. ZB, 329/133).

1909 senesindeki ders programları incelendiğinde özellikle Ramazan ayı içerisinde sağlık ile ilgili bazı hususlarla karşılaşmakta, riyazat-ı bedeniye (beden terbiyesi) dersi dördüncü sınıf içerisinde gözlenmektedir. 1327 yılında yine Rüşdiye idaresine bağlandığı görülmektedir (BOA. MF.İBT, 221/21).

Dar'ül-hayr öğrencilerinin sadece bakımları değil, sağlık hizmetleri de itinayla giderilmekteydi. Buraya ait bir de hastane bulunmakta, gerektiğinde kullanılmak üzere de alet edevat tedarik edilmekteydi (BOA. MF.MKT, 762/4). Öğrencilerin bir başhekim ve aynı zamanda fahri eczacı ve sünnetçilerinin 1320 senesinden beri olduğu yine kayıtlarda mevcuttur (BOA, MF.MKT, 747/58; BOA. DAGM. ŞD, 220/16.). Sağlıkçılar sadece kurum içinde meydana gelen sağlık sorunları ile değil, öğrencileri okula kayıt yaptırırken de sağlık taramasından sorumluydular.

Ayrıca yine öğrencileri arasında olduğu gibi çalışanları arasında da gayrimüslimlerin bulunduğu görülmektedir. İlk kurulduğu yıllarda fahri tabip olarak tayinini isteyen Belediye Tabibi Doktor Sotiraki Leonidi'nin göreve başlaması buna örnektir (BOA. DH.MKT, 613/55; BOA. MF.MKT, 845/39; BOA, DH.MKT, 2525/110; BOA. DH.MKT, 2534/12).

1909 senesine gelindiğinde bu evlerden gerekli sonuçlar alınmadığı düşünülmüş, “Dar’ül-hayrın İlgasına Dair Kanun Lâyihası” ile okulda verilen derslerden ve mezun olan öğrencilerden yarar sağlanamadığı gerekçesiyle 1909 tarihinde kapatılarak buradaki öğrencilerin civardaki yatakhanelere gönderilmeleri mecliste kararlaştırılmıştır (MMZC, İ. 137, C. 6: 517-523). Nezaretlerin nakledilmesinden dolayı Evkaf Nezareti Dairesi için uygun bir yer bulunması ve Dar’ül-hayr olarak kullanılan Zeyneb Hanım Konağı'nın Daire-i Adliye'ye tahsisi 1909 yılı içerisinde gerçekleşmiştir.

1.4. Dar’ül-eytam

Arapça yetim eytam kelimesi ile yukarıda belirtildiği üzere ev, hane, mekan, yurt vs. anlamlarına gelen dâr kelimelerinin birlikte kullanılması ile yetimhane anlamına gelen Dar’ül-eytamlar I. Dünya Savaşı başladığı sıralarda teşkil edilmişti.

Osmanlı Devleti 1910 yılından itibaren sırasıyla Trablusgarp, I ve II. Balkan Savaşları ve arkasından I. Dünya Savaşı'nın da başlamasıyla cephede oldukça çok askerini kaybetmiş, bu durum, şehitlerin çocukların bakımının sağlanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştı. 1850'ler sonrasında ortaya çıkan ıslahhanelerin 1914 senesinde bu ismi aldığı söylenebilmektedir. Darül Hayr-ı Ali'nin de devamı niteliğinde kabul edilebilir. Bu evler, “Dar’ül-eytam” ismi ile 25 Kasım 1914'de faaliyete geçmiştir (As, 2020).

Daha öncesinde Balkan Savaşları sırasında da Edirne'de öksüz kalan şüheda çocukları için açılan Dar’ül-eytam bünyesinde, kız öğrenciler için de bir bölüm açılacağına dair tamim düzenlenmiştir (BOA, MV. 5/16). Maarif Nezaretine bağlı kuruluş, önceleri sadece İstanbul'da tesis edilmiş, bu evler zamanla pek çok şehre yayılmıştır. Kuruluş aşaması bir talimatname ile gerçekleşmiş, “*Malülin-i Guzat ve Şüheda-i Asakir-i Osmanînin Eytamının Terbiye ve Tedrisleri*” ismini taşıyan 6 maddelik talimatnamenin ilk maddesi evlerin yaygınlaştırılmasını, ikinci maddesi mezunların durumu, üç ve dördüncü maddeleri evlerin işletilmesindeki mali hususları düzenlemekteydi (As, 2020).

Ülkenin pek çok yerinde erkek çocuklara olduğu kadar kız çocuklarına da eğitim sağlayan devlet, zamanla inas Dar’ül-eytamları da tesis ederek kız çocuklarına da hizmet vermeye başlamıştır (BOA, DH.İ.UM, 7/1, H. 05.02.1338). Arşiv belgelerinde kız çocuklarının ve hatta gayrimüslim kız çocuklarının 1914 ve 1915 yıllarında bu hanelere kabul edildiğini görmekteyiz. Kız öğrenciler sadece Dar’ül-eytamlara değil bu bakımlarıyla beraber aynı zamanda erkeklerle Sanayi mekteplerine de kabul edilmişlerdir. Bu ıslahhaneler adeta sanayi mekteplerine kadro yetiştirmiştir.

Eytamların sanayi şubeleri bulunmakta, buraların gelişimi için Avrupa mekteplerini gözlemek adına adımlar atılmaktaydı (BOA, MF.MKT, 1214/75; BOA, DH.ŞFR, 68/95; BOA, DH.ŞFR, 96/77; BOA. DH.İ.UM, 19/1; BOA. DH.ŞFR, 558/45).

Kurum oluşmadan önce konuyla ilgili Osmanlı Devleti içerisinde yetimleri koruyup kollama adına birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Bunlardan bazıları; 31 Aralık 1851 tarihinde Eytam Nizamnamesinin düzenlenmesidir. Nizamnamede belirtildiği üzere bir nezaret kurulmuş, yetim mal-mülk ve hakları düzenlenmek istenmiştir. Nezaret veyahut müdürlük 1874 yılında kurulmuş olan Emval-i Eytam İdare Meclisine ilerleyen yıllarda işleri devretmiştir. Eytam Sandıkları da ailelerini kaybeden bu çocukların mallarını koruyup kollayarak reşit yaşa geldiklerinde devralmaları için oluşturulmuş sandıklar olup Eytam sandıklarının ve yetim mallarının idaresine ilişkin düzenlenen nizamnamede 8 Nisan 1906'da düzenlemeler yapılmıştır (As, 2020). Cumhuriyet ile birlikte arttırılan hizmetler ve düzenlemeler çocuk bakımı için yüksek bütçeleri de zorunlu kılmakta, sandık kavramından banka kavramına geçerek kurumsallaşmasını sağlamaya çalışan Yeni Türk Devleti'nin çabalarını da gözler önüne sermekteydi. 22 Mayıs 1926'da kurulan Emlak ve Eytam Bankasının amaçları ise ülke içerisindeki bina ve arazilerden kredi temin etmek ve sandıklardaki tutarları işletmektir (Emlâk ve Eytam Bankası Kanunu, Resmi Ceride, 1926, 707).

Osmanlı Devleti, savaşta olduğu sırada veyahut daha öncesinde öksüz ve yetim kalan çocukları ıslahanelere-Dar'ül-eytam benzeri kuruluşlara yerleştirmeye çalışmıştır. Devlet, zamandan kaynaklı olumsuzlukları en aza indirebilmek adına gayret etmiş, açıkta kalan çocuklara ya Müslüman aileler yardımıyla ya da misyonerlerin yetimhaneleri aracılığıyla bakım vermeye çalışmıştır. Burada ne öğrenci kabulü sırasında ne de yetimhane seçiminde din ve ırk ayırımına gidilmediği de göze çarpan unsurlar içerisinde yer almaktadır. (BOA. DH.ŞFR, 63/142; BOA, DH.ŞFR, 64/162; BOA, A.}MKT.MHM, 302/67).

Maarif Nezareti, Ocak 1914 tarihinde her vilayette birer Dar'ül-eytamın tesis edilmesini nezaretçe maarif müdürlüklerine bildirmiştir. Savaş halinde bulunan devletlere ait ülkemizdeki müesseseler olan okul, yurt, manastır, yetimhane vs. müesseselerine el konulmuş, buralar Dar'ül-eytam birimlerine dönüştürülmüştü (As, 2020). İlk kurulduğu yıllarda Maarif Nezareti'ne bağlı olarak kurulan Dar'ül-eytam mektepleri 1920 senesinden itibaren Dahiliye Nezareti'ne bağlanmıştır (BOA. MV, 252/111).

Dar'ül-eytamlar, öncelikle şehit ve muhtaç çocuklara hizmet verecekti. Çocukların kabul edilme yaşlarının 2-15 yaş arası olarak belirlendiği ıslahhanenin "Dar'ül-eytam" ismini alarak resmen kurulması ve açılması 25 Kasım 1914 tarihidir. 2 Nisan 1917 tarihinde Dar'ül-eytam Müdüriyet-i Umumiyesi Teşkilatı ve Mütferriyatı Hakkında Kanun kabul edilmiştir. İlerleyen yıllarda Dar'ül-eytamların Maliye Nezareti ile Hazine Nezareti müfettişlerince denetlenmesi ve merkezi yönetime tabi olmaları sağlanmıştır.

Dar'ül-eytamlar Müdüriyet-i Umumiyesi'nin yapısına ilişkin 2 Nisan 1914 tarihli Kanun'un birinci maddesine göre genel olarak Dar'ül-eytamlar, diğer muavenet-i içtimaiye müesseseleriyle tek elden idaresi için Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye vekâletine bağlanarak Muavenet-i İctimaiye ve Dar'ül-eytamlar Müdüriyet-i Umumiyesi kurulmuştur. Bu Müdüriyet-i Umumiyyenin kendine ait yasal düzenlemelere sahip olduğu ve ek bir bütçeyle idare olunacağı belirtilmiştir. Müdüriyet-i Umumiye'nin her sene çalışmaları ve elde ettiği sonuçlarla ilgili Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye vekâletinden ayrıntılı bir rapor tanzim edilerek bütçesinin Büyük Millet Meclisine sunulması, bu kanunun uygulanmasından da Heyet-i Vekile'nin memur olduğu belirtilmiştir (BCA. 30-18-1-1, 6/50/9).

Tüm eytamların (yetimlerin) bağlı olduğu müdüriyet ayrıntılı bir bütçe ile idare edilmiştir. Kuruluşu sırasında 500.000 dönümlük arazi ile birlikte devletin bütçesinden 150.000.000 kuruş buraya aktarılmıştır. Dar'ül-eytamların masraflarının Dar'ül-hayr i Ali'de olduğu gibi 1915 Dar'ül-eytam Müdüriyet-i Umumiyesi'nin kurulmasını düzenleyen 246 numaralı kanunda posta ve telgraf ile tütün ve müskirat (alkollü içecekler) gibi gıda maddelerinin vergilendirilmesiyle sağlanması karara bağlanmıştır (Düstur, T.2, C. 7, 1336, 610-611. 604). Devlet böylelikle aldığı vergiler sayesinde ek bir gider kalemi oluşturmaksızın çocuk yetiştirmeyi düzenlemeye çalışmıştır.

Ayrıca devlet bu müesseselerin düzenlemesini sürdürürken Darul-eytam Müdüriyet-i Umumisi ve şubelerinin pek çok gider kalemini hükümet kaynaklarından tenzilatlı (indirimli) kullanması da sağlamaktaydı (BOA, DH.İ.UM.EK, 64/51). Dar'ül-eytam Müdüriyet-i Umumiyesi'nin talim-terbiye sağlayan kısmı dışında Dar'ül-hayr i Ali'de olduğu gibi bir de sanayi birimi bulunmaktaydı. Bu birimlerde çocuklar hem üretime katılmayı öğreniyorlar hem de bir miktar para kazanabiliyorlardı (MAZC, Devre: 3, Cilt: 1, 26. İnikad, 14 Şubat 1334 (1918): s. 393-394.).

Okulun işleyişi ve kadrosuna bakıldığında ise bu ıslahanelere alınanlar için genellikle "7 yaşından küçük ve 17 yaşından büyük olmamak" şartı vardı. Kız çocukları ise 17 yaşına kadar kabul edilmiş, 13 yaşına gelmiş erkek çocuklar ise başka müesseselere yollanmıştır (BOA.MF.MKT.1217.34.169; BOA.MF.MKT.1217.34.78). Dar'ül-eytamların kadrosuna bakıldığında genel müdür- müdürün yardımcısı, dava vekili, muhasebeci, müfettişler (tedrisat, idare, sağlık müfettişleri), tahrirat başkâtibi, tedrisat memuru, sicil-kayıt memuru, levazım memuru, veznedar, fenni memur, istatistik kâtibi ve diğer başka memurlar şeklinde sıralanmıştır (BOA.MF.MKT.1217.34.067; MAZC, D. 3, C. 1, İ. 26: 397-399). Kadrosundan anlaşıldığına göre buralar sadece çocuk büyütüyor, sağlıklı, eğitilmiş çocuk yetiştirmeyi amaçlıyordu. Dar'ül-eytam şubeleri gittikçe artmış, merkezlerde açılanlar dışında Şam'dan Trabzon'a, Adana'ya, Harput'a kadar şubeler açılmış, buraların binaları inşa edilmiştir (BOA, DH.ŞFR, 504/109; BOA, MV, 226/23; BOA. DH.UMVM, 86/3). Dar'ül-eytamlar küşat edilirken genellikle Dar'ül-eytam binası ve hastanesiyle oluşturulmuştur (BOA. DH.ŞFR, 531/44). 1919 yılına gelindiğinde Haydarpaşa'da Haydarpaşa Dar'ül-eytam Hastahanesi, Dar'ül-eytam Müdüriyet-i Umumiyesi idaresi altında kurulmuş ve bir Eczacı-yı Sani bulunmuştur (BOA., DH.UMVM, 164/75, H.

06.09.1339). Haydarpaşa Dar'ül-eytamı Hastahanesi için gerekli ilaçların Tıp Fakültesi Eczanesi'nden tertip edildiği (BOA., MF.MKT, 1228/55), buralarda doktor ve süt annelerin de hizmet verdiği bilinmektedir (BOA. DH.UMVM, 119/23).

Bu evlere verilen önem, çocuk bakımında çocuk sağlığı konularını da gündeme taşımakta, çocukların sağlıklı olması adına çalışılmaktaydı. 1923'e kadar hizmet veren hastane talebelere bakmakta, ilk almışlarında kontrol etmekte, tüm şubelerin sağlık hizmetlerini ve uygulamalarını denetlemekteydi. Oldukça yoğun bir kadroya sahip bu hastahane bir başhekim, 3 doktor, 2 eczacı, 1 karantina memuru, 2 hasta bakıcı, katip, hesap memuru, hademe, çamaşırcı, terzi, aşçı gibi çalışanlar bulunmaktaydı (BOA.MF.EYT.17.380).

Dar'ül-eytam müdürlükleri buraların pek çok işini düzenlemekte, denetlenmesinden sağlık hizmetlerine kadar işleyişlerini belirlemekteydiler. Evlerin müdürlükle tek merkezden ve nizamnameyle yürütülmesi evlerin işleyişindeki aksaklıkları da azaltmaktaydı. Bunların dışında buralara muallimlerin atanması, doktorların görevlendirilmesi, (BOA. DH.HMŞ, 3/8; BCA. 30-11-1-0, 2/6/20) memurların görevlendirilerek masraflarının karşılanması, çevre Dar'ül-eytamların kuruluş ve idarelerinin sağlanması merkez müdürlüğün görevleri içerisindeydi (BOA, DH.İ.UM, 3/ 1; BCA., 30-18-1-1, 4/37/3.; BOA., DH.İ.UM, 5/1).

Dar'ül-eytamların verdiği hizmetlere bakıldığında 1916 yılında 15.000'e kadar çocuğa bakım verildiği, 1917'de ise 65 Dar'ül-eytamda 11.680 çocuğa bakım verildiği, 1918'de 62 Dar'ül-eytamda 8.850 çocuğa, 1923-1924 eğitim-öğretim döneminde ise 18 adet Dar'ül-eytamda 5.437 talebenin olduğu görülmektedir. Savaşların ve ülkenin içerisinde bulunduğu maddi durum, sayıların giderek azalmasına sebep olmuştur (As, 2020). Ayrıca sadece şehit çocuklarına mahsus bu müessese zamanla tüm ihtiyaç sahibi çocuklara hizmet verir hale gelmişti. Mecliste vekillerin de oldukça rahatsız olduğu bu durum, evlerin amacını aşar noktaya geldiği gerekçesiyle henüz kuruluşunun üstünden bir sene geçmiş olmasına rağmen böyle bir suüstimalin buraların yönetim ve idaresini de etkileyeceğini düşündürmüştür. Maarif Nezareti Bütçesi görüşülürken tartışılan konunun meclise bütçede düzenleme yapılması için de gereklilik oluşturmuştur (MMZC, İ. 26, 28 Kânunusani 1331, 543). Dar'ül-eytamlar sadece Osmanlı Devleti'nin değil, 1925 senesine kadar Türkiye Cumhuriyeti'nde de hizmet vermiştir. Sosyal hizmet kurumu niteliği taşıyan ve savaş mağduru olsun olmasın kız-erkek geleceğın nüveleri çocuklara hem bakım sağlayan hem de onları sımai açıdan hayata hazırlayan bu kurumlar, devlet ekonomik hayatında hizmet açısından bir ara kadro oluşmasını da sağlamışlardır. Böylece bu çocukların ülke geleceğine katılımları sağlanarak devletin kendi nezaretlerince düzenlenen ve işletilen bu kurumları sayesinde ülkenin geleceğini kurmakta büyük önem sahibi gençlere ehemmiyet vermesini de kolaylaştırmıştır.

Cumhuriyet Dönemin'de de müdürlük tarafından yürütülen müessesenin giderleri yine bazı bağışlar, vergilerle giderilmekte, düzenlenen sergiler aracılığıyla bu kurumun çocuklara yararlı olması sürdürülmekteydi. Sergilerde çocuklara ait eserler satılarak kurum için yardım sağlanmaya çalışılmaktaydı.

Ayrıca Hilal-i Ahmer gibi yardım cemiyetlerinin de yer yer yardım sağladığı kurum, yeni kurulan Türk Devleti içerisinde yerini muhafaza etmiş, 1924 bütçesinde 108.900.000 kuruş kuruma ayrılmıştır. TBMM Zabıt Ceridelerinde Cilt 7, 8. İçtima kayıtlarında gördüğümüz bu bütçe görüşmelerinde kanunun adı “Dar’ül-eytamlar Müdüriyeti Umumiyesinin 1340 Senesi Mart Ayına Mahsus Muvakkat Bütçe Kanunu” dur. Bu tarihte Kanun içerisinde Öksüz Yurdu diye de anıldığı, 1925’e gelindiğinde ise artık böyle isimlendirildiği gözlenmiştir (TBMMZC, İ. 8, C. 7: 294-295).

Müessese gelirleri, bağışlarla, iller ve belediyelerden yapılan yardımlarla ve devlet bütçesinden aktarılan gelirlerle sağlanmaktaydı. Kurumun giderlerinde ise iâşe, tedavi-bakım, maaşlar, sermaye giderleri, diğer öksüz yurtlarına yapılacak yardımlar, su-telefon-telgraf ödemeleri, harcırahlar, öğrencilerin iş öğrendikleri sanayi hanelerin giderleri gibi kalemlerdi. Öğrenciler bu dönemde de ibtidai (ilköğretim), sınaî ve ziraî eğitimi almaktaydılar. 1924 senesinde savaştan yeni çıkılması bulaşıcı hastalıkları arttırmış, verem ile mücadele adına bir prevantoryum açılması önerilse de bu durum ancak 1927 yılına gelindiğinde Validebağ’daki Dar’ül-eytam binası prevantoryum haline getirilebilmesiyle sağlanabilmiştir. (TBMMZC, İ. 109, C. 18: 3; TBMMZC, İ. 64, C. 3: 203).

Dar’ül-eytamların amacı dışında çalışmaya başladığı, tüm öksüz ve yetimlere hizmet verdiği, bütçeye oldukça fazla külfet getirdiğinden ve doğru yönetilemediklerinden zamanla sayıları azalmıştır. Bu azalış zamanla artmış, müessese 1 Haziran 1926 tarihinde ilga edilmiştir (TBMMZC, İ. 118, C. 26: 314).

Dar’ül-eytamların, ilk önce Öksüz Yurtları şekline dönüştürülmesi ve sonrasında da kapatılmasını takip eden süreçte müessesenin kullandığı binalar, 1927-1931 yılları arasında “Şehir Yatı Mektepleri” isimli özel bir idare altında varlığını sürdürmüştür (Resmi Ceride, S. 611, Kanun No: 1074).

SONUÇ

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl’da Balkan topraklarında pek çok ayaklanma ile karşı karşıya kalmış, 1789 Fransız İhtilali’nin de etkisiyle Osmanlı’dan kopmak isteyen uluslar yavaş yavaş azınlık isyanlarıyla daha çok hak ve hatta bağımsızlık için mücadeleye başlamışlardı. Bu doğrultuda Osmanlılık fikri akımı yüzyılın son çeyreğinde işlevselliğini yitirmeye başlayarak İslamcılık ve Türkçülük fikri akımı önem kazanmaya başlayacaktır. Nitekim II.Abdülhamid’in devlet siyaseti haline getirdiği İslamcılık fikriyle yeni bir siyasi birlik kurulması için adımlar atılacaktı. İslamcılık fikrinin yaygınlaştığı döneme paralel Osmanlı aydınları arasında Türkçülük akımları da önem arz etmekteydi. Osmanlı devlet yapılanmasının evrilerek bu iki akımla 20. yüzyıla adım attığı görülmektedir. Yeni Türk Devleti’nin de kuruluş aşaması ve devlet kurumsallaşmasını gerçekleştirdiği Atatürk dönemi içerisinde Türkçülük akımı ve uluslaşma her alanda kendini hissettirir hale gelmiştir.

Kurtuluş Savaşı'nın verilmesinden, hukukta ve siyasal yapılanmaya kadar ve hatta sağlık politikalarına kadar ulusal bir kimlik belirleme büyük önem taşımaktadır. Çocuk yetiştirme adına gerçekleştirilen 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren girişilen çabalar da devletin bekasını sağlayabilmek adına girişimlerdir (Mardin, 1999: 1-361). Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tasnifleri incelendiğinde Etfal'i himaye kavramı, 19. yy. boyunca üstünde en çok mesai harcanan kavramlar içerisinde yer almaktadır. Önceleri daha az kapsamlı ve kurumsallıktan uzak bu çalışmalar 1870'lere gelindiğinde "ıslahhane"ler aracılığıyla bazen sivil toplumlar bazen de devlet eliyle düzenlenme yoluna gidilmiş, "Dar" terkipleriyle pek çok çocuk bakımevleri oluşturulmaya başlanmıştır.

Osmanlı Devleti Gerileme Dönemi'nde devletin içine düştüğü durumu kavrayıp çözümleme çabaları içerisinde çocuğa ayrı bir önem vermesi gerektiğini fark etmiştir. Yaşanan savaşlar sadece askeri etkilememekte, savaş gerisinde halkın da hanelerinin boşalmasına çocukların yetim-öksüz kaldığı için bakıma muhtaç hale gelmesine sebebiyet vermektedir. O halde bir sonraki nesli kuracak olan çocuk nüfusuna özen gösterilmeli, onların sadece fiziki değil, mental olarak da eğitilmelerini sağlamak gerekliydi. Osmanlı Devleti de Avrupa'da meydana gelen hümanist ve eşitlikçi hareketlerden etkilenmekte, ülkesinin bekasını sağlayabilmek adına tebaasına oldukça geniş haklar sağlamaya çalışmaktaydı. Tanzimat ve Islahat dönemleri azınlık halka oldukça önemli haklar sağlasa da azınlık toprakları yoğun bir şekilde kaybedilmeye devam etmiş, kaybedilen topraklardan Anadolu'ya göçler ile azalan sınırlarda insan sayısı artmaya başlamıştı. Gerek savaşlar gerek başka sebeplerden ailelerini kaybeden halk için öncelikli barınma ve işlerinin sağlanacağı yerlere ihtiyaç oldukça artmıştır.

Bu doğrultuda önce 1870'lerde Dar'üş-şafaka ile başlayan ardından 1890'larda Dar'ül-aceze, Dar'ül-hayr ve Dar'ül-eytam adı verilen evlerin açılması ardı ardını izlemiştir. Bu uygulamalar dışında çocuk himayesi adına pek çok uygulama daha hayata geçirilmiş, bazen cemiyetler bazen Hilal-i Ahmer gibi kuruluşlarla çocuk bakım ve gözetimi sağlanmaya çalışılmıştır. II. Abdülhamit döneminde yoğun bir şekilde artan bu hanelerin bu denli artış göstermesinde 1877-78 savaşı ve sonrası Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünün iyiden iyiye anlaşılması ve durumun milliyetçilik akımlarının etkisinde kalan Balkan uluslarını harekete geçirmesinden olduğu söylenebilir. Yoğun bir mücadele içine giren Osmanlı II. Abdülhamit döneminde büyük bir çözüme ile karşı karşıya kalmış, topraklarını koruma adına pek çok vatan evladını kaybetmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın son yarısından itibaren verem, sıtma, frengi ve kolera gibi hastalıklarla da mücadele etmekte, pek çok kayıp vermektedir. Cumhuriyet dönemine de sirayet edecek bu durum özellikle Abdülhamit döneminde artan bir nüfus kaybına sebep olmuştur. Askeri bir yapılanmada olan devletin bu denli nüfus kaybetmesi Osmanlı Devleti'ni nüfus politikalarına ve mevcut nüfusu koruma adına adımlar atmaya yönlendirmiştir.

Böylelikle “nüfus meselesi, azalan nüfusun takviye edilebilmesi, neler yapılabileceği, ölü doğumları azaltmak adına izlenecek yöntemleri etfalin himayesini, doğum kaynaklı hayatta kalabilenlerin bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmesi uğruna ne tür tedbirlere başvurması gerektiğine dair çalışmalarını arttırmış, 1915 ve 1916 yıllarında konuya büyük ehemmiyet vermiştir (Öztürk, Emiroğlu, 2022: 565-578).

Osmanlı aydınları durumun çözümlenmesinde pek çok girişime başlamış, çocuk talim terbiyesi ile yayımlar üretmeye, kamuoyuna durum ile ilgili bilgilendirmeler yapmaya başlamışlardır. Bu doğrultuda hem süreli yayımlarla kamuoyu bilinçlendirilmeye çalışılmış, hem de bahsi geçen ıslahanelerin sadece payitaht merkezli değil, Osmanlı sınırları dışında yaşayan Müslüman çocukların talim ve terbiyelerinin sağlanması için de gerekli bazı tesislerin inşasını sağlamıştır (BOA. Y.PRK. HH, 31/39; BOA, A.MTZ, 182/35; BOA, DH.ŞFR, 54/411).

Hayır kurumlarının inşası gerek Osmanlı Devleti döneminde gerekse Cumhuriyet Dönemi’nde devlet eliyle ve bağışların da desteğiyle yürütülmek istenmiştir. Devlet, tebaasının huzuru ve güvenliğinden sorumlu olduğu gibi onu korumak ve ihtiyaçlarını karşılamakla da yükümlüdür. Cumhuriyet, halkın şikâyet ve isteklerini dinleme noktasında demokratik adımlar atmaya çalışmıştır. Her iki yönetim şeklinde de araştırma konusunu içeren çocukların talim ve terbiyesi özellikli bir durum olmuş ve desteklenmiştir. Ancak gerek savaşlar, gerek savaşlardan sonra kurulmaya çalışılan yeni rejim ve toplumsal dönüşüm süreçleri bazı ulvi çalışmaların aksamasına, durmasına ya da ertelenmesine neden olmuştur. Darü’ş-şafaka, günümüzde de önemini koruyan vakıf özelliğine sahip ve bağışlarla çalışmalarını sürdüren kimsesiz ve okuyamayacak durumda olan çocuklara sınavlarla kapılarını aralayan kurum olma niteliğini devam ettirmektedir. Türkiye’de tarihi süreçte yaşanan olaylar, (partili hayata geçiş süreci, 1950-1960 arası dönem ve askeri darbelerle gelen yönetimler vs.) Dar’üş-şafakanın sonunu getirememiş ancak zaman zaman öneminin gözden kaçırıldığı bir kurum olma kaderinden de kurtulamamıştır. Örneğin 30.12.1958 yılında Muhtar Özkaya isimli bir şahıs, Darü’ş-şafaka’ya bağışlanmak üzere Erenköy’de Bağdad Caddesi Santral tramvay durağında 293 sayılı köşk ile arkasında ve Ömer Paşa Sokağında yeni yaptırdığı 2/1 sayılı villa ve geniş çam bahçeleriyle beraber Dar’üş-şafakaya bağışlamıştır. Özkaya; bağışladığı arazi, villa ve köşkün Dar’üş-şafaka öğrencilerinin tatil zamanlarında hava, deniz ve çamlardan yararlanmaları ve yazlık okuma ve dinlenme evi olarak kullanmalarını istemiştir. Ancak Dar’üş-şafaka yetkililerinin bu bağışı önemsemediği, dikkate almadığı, bağışın atıl durmasından mütevellit dönemin Başbakanı Adnan Menderes’e yazdığı dilekçede madden ve manen kuruma yaptığı ve yapmaya hazır olduğu her şeyin önemsenmediğini ve bunların heba edildiğini bildirerek Başbakan’dan konuya ehemmiyetle eğilmesini istediğini bildirmiştir. Özkaya şöyle devam etmiştir: “*Yüksek tensipleri intizam eder de bu bağışların kıymet ve ehemmiyeti takdir olunarak bir tesis vücuda getirilecek olursa himmeti alinizle İstanbul Anadolu yakasının en mutena bir köşesinde üç tarafı yol ile çevrili bir (Dar’üş-şafaka külliyesi) vücut bulmuş olacaktır. Aksi halde bu işi başaramayacaklarsa beyhude vakit kaybetmeden kültüre ihtiyacımız kadar önemli bulunan sağlığımızı koruyacak bir tesis vücuda getirilmek üzere Sıhhat Bakanlığı emrine terk ve temlikine*

müsaadeleri yüksek emir ve tasviplerine menustur.”(BOA. 30-1-0-0, 21, 121/8). Görüldüğü üzere bağışçı bir yandan maddi ve manevi desteğine rağmen bağış yaptığı mülkün akıbetinden endişelidir. Ancak yaşanan olumsuz gelişmelere rağmen kurum ayakta durmayı başarmış ve günümüze kadar uzanan tarihi olaylar silsilesinde varlığını idame ettirebilmiştir.

Dar’ül-acezelerin varlığı ve toplumsal yaşama katkısının ehemmiyetini anlamak ve ölçmek varlığını sürdürdüğü dönemlerin tarihsel olaylarını bilmekle mümkün olacaktır. Kurumun kuruluş amacı fakirliğe karşı savaş niteliğindedir. Devletin fakir, kimsesiz, evsiz, hasta olan ve dilenmek zorunda kalan halkına her türlü bakım ve tedavilerinin yapıldığı evler inşa etmek ve buralarda bulunan çocukları talim ve terbiye ile geleceğe hazırlamak, takdire şayan hizmettir. Hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu görev ve sorumluluğun bilincinde hareket etmek adına çaba sarf etmiştir. Kimi zaman bağış kampanyaları düzenlenmiş, kimi zaman devlete ait olan yerlerin gelirleri hayır kurumuna bağışlanmıştır. Dar’üş-şafakada olduğu gibi Dar’ül-acezenin de günümüze kadar uzanan uzun soluklu yolculuğunun temelini sağlamlığı, ulvi amaçlara hizmet etmesinde aranmalıdır. Her ne kadar tarihi olaylar bu kurumun işlevselliğini etkilese de kurum günümüze kadar ulaşabilmiş ve birçok yardıma muhtaç kişi kurumun desteğini alabilmiştir. Kimsesiz çocuklar okutulmuş ve istihdam edilmiştir.

Talim-terbiye ve eğitim açısından donanımlı bir nüfus yaratmayı amaçlayan siyasi yapılanma, Dar’ül-hayr ve Dar’ül-eytam gibi kurumları da desteklemiştir. Bu evler bazen vakıf destekli bazen de devlet bütçesiyle yönetilmiş, çocuk bakımı için oldukça büyük bütçeler tahsis edilmiştir. Bununla birlikte evlerin ayakta kalabilmesi için sergiler, bağış programları gerçekleştirilmiş, bağlı oldukları nezaretler içerisinde de kendilerine verilen paylar ile desteklenen evlerin bütçesi maarif nezareti bütçesinden desteklendikleri görülmüştür. Bu iyi niyetli çabalar evlerin ekonomik şartlar ve savaşların devam ediyor olması gibi pek çok sebepten kaynaklı zamanla önce şubelerinin azaltılmasına sonra ise tamamen ilga edilmelerine sebebiyet vermiştir.

Bu evlerde çocuk yetiştirme büyük bir özenle yerine getirilmekteydi. Binaların çocuklar için uygun hale getirilmesinin ardından yeme içmelerinden aldıkları eğitime kadar bir nizam içerisinde olduğu görülmektedir. Dar’ül-hayr-ı Âlinin ve Dar’ül-eytamlarda kızların da bakıldığı ve hatta bazı Dar’ül-eytamların inas (kadınlar) şubelerinin olduğu görülmektedir. Bina yapılanmalarında dönem şartlarının üstünde olanak sağlanmaya çalışıldığı, 1903’te açılan Dar’ül-hayr kurumlarına kalorifer döşenmesinden de görülmektedir. Devlet çocukların ihtiyaç duyabileceği her şeyi düşünmeye ve sağladığı olanaklarla çocukların en iyi şekilde bakılmalarına çalışmıştır. Evlerde mutlaka doktor ve eczacının da bulunduğu ve sağlık personelinin genel sağlık taramalarından çocukların bakımını düzenlemeye kadar çocuklara hizmet verdiği görülmektedir.

Dönemin süreli yayınları incelendiğinde Dar yapılanmalarından bahsedildiği gibi bunun dışında ailesiyle birlikte büyüyen büyütülen çocuklara da oldukça özen gösterildiği, anne-babalara tavsiyeler verildiği, çocuğun emzirilmesinden, aş verilmesine kadar ebeveynler için öğütler kaleme alındığı dönem incelendiğinde görülebilmektedir.

Yeni Türk Devleti 1922 senesinde düşmanı yurttan çıkarıp barış anlaşmasını imzaladığı dönemde devletin belli politikalarla ayağa kaldırılması ve yeniden dünya düzeninde yerinin güçlü ve sağlıklı bir şekilde sağlanması gerekmektedir. Bu doğrultuda ulusal sınırlarda var edilen ulusal devletin nüfus politikasında çocuklar pek tabii ki büyük önem taşımaktaydı. Savaş dönemi sona erse de İstiklal Savaşı gazi ve şehitlerinin çocukları ile bu çocukların hayatla bağlarının kurulması için büyük gayret verilmiş, yeni devleti gürbüz-sağlıklı nüfus ile kurmak isteyen Türkiye Cumhuriyeti bu konuya ehemmiyet vermiştir. Etfal'in himayesi hem çocuk evlerinde, hem cemiyetler aracılığıyla hem de bulaşıcı hastalıklardan kaynaklı ölümleri azaltmak adına çıkarılacak yasalarla sağlanmaya çalışılmış, sağlıklı nüfus için önemli adımlar atılmaya çalışılmıştır. Çocuk islahatlarından 1909'da kapatılan Dar'ül-hayr i Ali yeni devlette yerini alamamış olsa da Dar'ül-eytamlar 1927 senesine kadar azalan sayıda olsalar da ayakta kalmaya çalışmış, savaştan yeni çıkmış ekonomik olanakları az devlete hizmet vererek çocuklarını ileri taşımayı amaçlamıştır.

Sonuç olarak ekonomik sorunlar, savaşlar, darbeler, değişen rejimler gibi tarihi süreçte yaşanan olaylar kurumlara yönelik uygulamalarda değişimlere neden olmuş, kimi zaman kurumlar kapanma noktasına kadar gelmiş kimi zaman da yeterli ekonomik destek sağlanamayarak atıl durumda bırakılmıştır. Günümüzde de savaşlar, göçler ve afetlerden dolayı binlerce çocuk kimsesiz, yersiz, yurtsuz, sokaklarda çaresiz yaşamaktadır. Tüm dünya devletlerinin çocuklara yer, yurt, iâşe sağlaması; eğitim ve beden terbiyesiyle sağlıklı nesiller inşa edilmek üzere onları geleceğe hazırlamak noktasında el birliğiyle çalışması gerekmektedir. Osmanlı Devleti bu işi titizlikle yürütmeye çalışsa da tarihi olaylar bu konuda başarılı olmasını engellemiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurucu kadrosu da bu konuya ehemmiyetle önem vermesine rağmen kuruluş aşamasında sanayi ve tarımda istenilen yerde olunamaması; eğitilmiş insanın azlığı gibi nedenler çocukların korunması ve eğitilmesi noktasında istenilen sonuçlara ulaşamamıştır.

KAYNAKÇA

- AS, İ. (2020). Bir sosyal hizmet kurumu olarak Dar'ül-eytam (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- AYHAN, H. ve Maviş H. (1994). Dârüşşafaka. İstanbul: TDVİA.
- BCA, 30-1-0-0, 12/69/6, M. 15.03.1947.
- BCA., 180-9-0-0, 15/81/1, M. 26.10.1924.
- BCA., 230-0-0, 135/20/1, M. 19.10.1927.
- BCA., 30-1-0-0, 12/69/6, M. 15.03.1947.
- BCA., 30-10-0-0, 117/816/15, M. 12.06.1926.

- BCA., 30-10-0-0, 117/816/24, M. 08.07.1928.
BCA., 30-10-0-0, 117/816/7, M. 12.02.1925.
BCA., 30-10-0-0, 117/816/9, M. 02.09.1925.
BCA., 30-10-0-0, 117/817/ 3, M. 03.11.1932.
BCA., 30-10-0-0, 117/817/8, M. 31.12.1934.
BCA., 30-11-1-0, 2/6/20, M. 16.12.1923.
BCA., 30-18-1-1, 4/37/3, M. 14.11.1921.
BCA., 30-18-1-1, 1/28/2, M. 8.8.1923.
BCA., 30-18-1-1, 11/48/2, M. 15.10.1924.
BCA., 30-18-1-1, 15/59/18, M. 16.09.1925.
BCA., 30-18-1-1, 22/75/16, M. 08.12.1926.
BCA., 30-18-1-1, 6/50/9, M. 13.02.1923.
BİROL, N. (2017). II. Abdülhamid dönemi hayır kurumlarından Dar'ül-aceze'nin yapımı ve Halil Rıfat Paşa'nın çalışmaları. Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, 5(13), 33-53. Erişim adresi: <https://doi.org/10.31126/akrajournal.325711>.
BOA, A.}MKT.MHM, 302/67, H. 1281N01.
BOA, AMKT.MHM, 439/82, H. 08.12.1285.
BOA, DH.ŞFR, 63/142, H. 1334C26 52.
BOA, DH.ŞFR, 64/162, H. 1334B27 53.
BOA, MF.HYR,1/29, H. 1321.
BOA. DAGM. MF.İBT, 221/21, H. 12.01.1323.
BOA., 30-1-0-0, 21, 121/8, M. 15.10.1959.
BOA., 4160/311929, H. 24.04.1331.
BOA., A.}MTZ.(04), 111/75, H. 15.12.1321.
BOA., A.MKT.MHM, 418/57, H. 12.05.1285.
BOA., A.MKT.MHM, 465/70, H. 10.08.1290.
BOA., A.MTZ, 182/35, H. 28.10.1313.
BOA., AMKT.MHM, 423/1, H. 20.06.1285.
BOA., AMKT.MHM, 469/29, H. 09.10.1290.
BOA., AMKT.MHM, 500/41, H. 12.08.1307.
BOA., AMKT.MHM. 480/59, H. 16.04.1293.
BOA., C.BLD., 16/779, H. 12.1217.
BOA., DAGM. DH.HMŞ, 3/8, H. 09.05.1335.
BOA., DAGM. ML.EEM. 472/52,H. 25.03.1320.
BOA., DAGM. ŞD, 220/16. H. 21.01.1323.
BOA., DAGM. Y..PRK.HH, 34/79, H. 6.03.1321.
BOA., DAGM. Y.PRK.MF, 5/15, H. 5.11.1323.
BOA., DAGM. ZB, 329/133, H. 7.11.1324.
BOA., DAGM. ZB, 340/56, H. 24.09.1329.
BOA., DD.MKT, 1766/45, H. 16.02.1308.
BOA., DH.EUM.6.Şb, 19/10, H. 23.10.1335.
BOA., DH.İ.UM, 3/ 1, H. 05.09.1340.
BOA., DH.İ.UM, 19/1, H. 15.11.1336.
BOA., DH.İ.UM, 5/1, H-24-05-1336.
BOA., DH.İ.UM, 7/1, H. 05.02.1338.
BOA., DH.İ.UM.EK, 64/51, H. 16.01.1339.

BOA., DH.MKT, 113/13, H. 12.10.1311.
BOA., DH.MKT, 1265/39, H. 30.05.1326.
BOA., DH.MKT, 1327/38, H. 23.08.1296.
BOA., DH.MKT, 1399/31, H. 17.05.1304.
BOA., DH.MKT, 1714/96, H. 15.08.1307.
BOA., DH.MKT, 1827/85, H. 2.09.1308.
BOA., DH.MKT, 1946/105, H. 13.10.1309.
BOA., DH.MKT, 2525/110, H. 08.05.1319.
BOA., DH.MKT, 2534/12, H. 06.06.1319.
BOA., DH.MKT, 257/75, H. 05.01.1312.
BOA., DH.MKT, 613/55, H. 16-08-1320.
BOA., DH.MKT, 653/16., H. 16-11-1320.
BOA., DH.MKT. 1356/33, H. 17.10.1303.
BOA., DH.MKT., 2045/115, H. 07.07.1310.
BOA., DH.ŞFR, 558/45, R. 02.05.1333.
BOA., DH.ŞFR, 504/109, H. 27.10.1331.
BOA., DH.ŞFR, 531/44, R. 25.06.1332.
BOA., DH.ŞFR, 54/411, H.29.08.1333.
BOA., DH.ŞFR, 68/95, H. 25.11.1334.
BOA., DH.ŞFR, 96/77, H. 04.05.1337.
BOA., DH.UMVM, 119/23, H. 12.05.1340.
BOA., DH.UMVM, 164/75, H. 06.09.1339.
BOA., DH.UMVM, 86/3, H. 28.01.1338.
BOA., HH.İ,165/2, H. 10:07.1321.
BOA., HR.SFR.1, 54/83, M. 18.02.1875.
BOA., İ.DH, 583/40611, H. 02.08.1285.
BOA., İ.DH, 892/70983, H. 25.10.1300.
BOA., İ.DH, 918/72836, H. 3.08.1301.
BOA., İ.DH., 206/11873, H. 18.01.1266.
BOA., İ.HUS, 110/122, H. 28.07.1321.
BOA., İ.HUS, 19/46, H. 16.06-.1311.
BOA., İ.MF, 14/23, H. 20.03.1326.
BOA., İ.MF, 14/68, H. 07.11.1326.
BOA., İ.MF, 9/10, H. 18.02.1321.
BOA., İ.MF, 9/27, H. 17.05.1321.
BOA., İ.TAL, 349/49, H. 10.08.1322.
BOA., MB.İ, 16/86, H. 18.05.1278.
BOA., MB.İ, 22/53, H. 08.05.1285.
BOA., MF. İBT, 228/78, H. 25.02.1327.
BOA., MF. İBT, 228/81, H. 25.02.1327.
BOA., MF.HYR, 10/37 H. 1323.
BOA., MF.İBT, 10/72, H. 15.06.1294.
BOA., MF.İBT, 216/93, H. 15.10.1326.
BOA., MF.İBT, 230/95, H. 03.03.1327.
BOA., MF.İBT, 235/53, H. 04.06.1327.
BOA., MF.İBT, 6/101, H. 05.06.1292.

BOA., MF.MKT, 1214/75, H. 03.05.1334.
BOA., MF.MKT, 1228/55, H. 26.10.1335.
BOA., MF.MKT, 15/12, H. 12.10.1290.
BOA., MF.MKT, 150/24, H. 23.02.1310.
BOA., MF.MKT, 25/13, H. 01.1292.
BOA., MF.MKT, 3/134, H. 11.06.1289.
BOA., MF.MKT, 45/34, H. 11.11.1293.
BOA., MF.MKT, 45/35, H. 13.11.1293.
BOA., MF.MKT, 49/24, H. 13.05.1294.
BOA., MF.MKT, 49/75, H. 18.05.1294.
BOA., MF.MKT, 53/103, H. 17.02.1295.
BOA., MF.MKT, 54/39, H. 14.03.1295.
BOA., MF.MKT, 688/24, H. 26.11.1320.
BOA., MF.MKT, 742/7, H. 18.07.1321.
BOA., MF.MKT, 762/4, H. 22-11-1321.
BOA., MF.MKT, 8/182, H. 17.12.1289.
BOA., MF.MKT, 845/39, H. 03-02-1323.
BOA., MF.MKT, 845/39, H-03-02-1323.
BOA., MF.MKT. 15/102, H. 21.10.1290.
BOA., MF.MKT., 747/58, H. 13-08-1321.
BOA., MFÇNKKT, 147/53, H. 15.01.1310.
BOA., MK.MFT, 1098/31, H. 11.01.1327.
BOA., ML.EEM, 20/7, R. 30.11.1287.
BOA., ML.EEM, 453/58, H. 23.08.1319.
BOA., ML.EEM, 472/52, H. 25.03.1320.
BOA., ML.EEM, 474/ 661903, H. 19.04.1320.
BOA., MV, 226/23, H. 07.12.1329.
BOA., MV, 252/111, H. 12.02.1341.
BOA., MV, 5/16, R. 22.05.1331.
BOA., MV, 60/48, H. 09.05.1308.
BOA., MVL, 514/70, H. 23.11.1283.
BOA., ŞD, 253/27, H. 08.07.1289.
BOA., ŞD., 719/4, H. 07.11.1303.
BOA., TS.MA.d, 1472, H. 29.12.1139.
BOA., TS.MA.d, 1725, H. 29.12.1080.
BOA., TS.MA.e, 357/35, H. 14.04.1296.
BOA., Y.A.HUS, 244/46, H. 15.07.1308.
BOA., Y.A.RES. 29/15, H. 24.07.1302.
BOA., Y.MTV, 250/69, H. 10-06-1321.
BOA., Y.PRK. HH, 31/39, H. 02.05.1317.
BOA., Y.PRK.A, 10/6, H. 27.10.1312.
BOA., Y.PRK.AZJ, 19/5, H. 03.10.1308.
BOA., Y.PRK.AZN, 5/33, H. 29.10.1308.
BOA., Y.PRK.BŞK, 22/8, H. 15.11.1308.
BOA.; MF.HYR, 24/26, H. 1327.
BOA.MF.EYT.17.380.

- BOA.MF.MKT.1217.34.067.
BOA.MF.MKT.1217.34.169.
BOA.MF.MKT.1217.34.78.
BOA; MF.HYR, 10/37, H. 1323.
ÇELİK. İ. (1993). Dâr. c. 8. İstanbul: TDVİA.
Dar'ül-aceze. (08.05.1931). Cumhuriyet, s. 4. Erişim adresi:
<https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1931-05-08/4>.
Düstur, T. 2, C. 7, H. 1336, Matbaa-i Amire, Dersaadet.
Emlâk ve Eytam Bankası Kanunu. (03.07.1926). Resmi Ceride (S. 389). Erişim adresi:
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400844.pdf.
KAPCI, H. Z. (2013). Hz. Osmanlı eğitim sisteminde disiplin: Dar'ül-hayr -i âli örneği. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(28), 166-180. Erişim adresi:
<https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1452174625.pdf>.
KARATAŞER, B. (2020). Dar'ül-aceze'nin kuruluş gelir giderleri üzerine bir değerlendirme, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 15 (2), 793-810. Erişim adresi:
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oguiibf/issue/52621/544249>.
KOCABAŞ, E. (2019). Dilencilik meselesiyle mücadele bağlamında Dar'ül-aceze (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
MARDİN, Ş. (1999). Türk Modernleşmesi. İstanbul: İletişim Yayınları.
MMZC, 1332 Senesi Maarif Nezareti Bütçesi, İ. 26, 28 Kânunusani 1331.
MMZC, D. 3, C. 1, İ. 26, H. 14.02.1334.
MMZC, İ. 137, C. 6, H. 5.08.1325.
ÖZTÜRK H. ve Emiroğlu A. (2022). Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile erken cumhuriyet dönemi çocuk yetiştirme politikaları. Lokman Hekim Dergisi, 12(3), 565-578. Erişim adresi:
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mutftd/issue/72580/1151052>.
ÖZTÜRK, C. (1999). Islahhane. c. 19. İstanbul: TDVİA.
SOYDAN, A. (2003). Dar'üş-şafakatarihinden kesitler. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, (3), 249-267. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuydta/issue/953/10742>.
Şehir ve Köy Yatı Mekteplerinin Sureti İdaresi Hakkında Kanun. (28 Mayıs 1928). Resmi Ceride (S. 611). Erişim adresi:
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc006/kanuntbmmc006/kanuntbmmc00601229.pdf.
TBMMZC, İ. 109., C. 18, 109, 22.04.1341.
TBMMZC, İ. 118, C. 26, 10.06.1341.
TBMMZC, İ. 64, C. 3, 22.04.1928.
TBMMZC, İ. 8, C. 7, 10.03.1340, s. 294-295.
YURTOĞLU, B. (2020). Eğitim tarihimizde bir an: İkinci Meşrutiyet'in ilanı ve Darü'ş-şafaka'nın yeniden kuruluşu. Kastamonu Eğitim Dergisi, 28(6). 2437-2449. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefdergi/issue/57154/833962>.